

Березневий каламут

Олесь Гончар

Ще один воскреслий із мертвих — та чи цим тепер особливо кого й здивуєш? Ще один. Лейтенант Валуйко Максим, або ж просто Максюта, як звали його в полку. Той двадцятирічний безстрашний шибайголова з рум'яними повними щоками, що завжди першим ліз у вогонь і що загинув напровесні сорок п'ятого на плацдармі за Гроном, де під час одного з боїв увесь взвод його був відрізаний у полі й перемелений ворожими танками.

Бої на тому плацдармі були для нас чи не найтяжчими зі всієї війни. Намагаючись будь-що прорватися до оточеного Будапешта, ворог скаженів, в одну з ночей висадив на станції Комарно щойно перекинуті з Арденн танкові дивізії й, вибравши момент, пішов у наступ таким броневим валом, що ледве всіх нас не перетопив у Гроні. Тяжкий, пекельний то був плацдарм. А найтяжче було, може, тому, що вже весніло, сонце пригрівало, розбухали річки, наливались водою низькодоло в полях та пролеглі через плацдарм балки. Наші глинисті траншеї теж поналивались талими водами, в усій природі почувалось оте велике бродіння-відродження, що в нас має назву березневий каламут... До того ж перемога була не за горами, близькість її ми почували кожним нервом, почували, як подмух вологих південних вітрів, як тепло сонця, що крізь серпанки хмар уже звисока світило нам у білих весняних вітрах.

Дотавали сніги, вся Придунайщина була рябою, поля набрякли водами, бійцям доводилось стояти в траншеях де по коліна, а де й по пояс у глинясто-рудій крижаній каламуті.

Оборону ми перед тим будували кілька тижнів, вросли в землю і були певні, що ворог не зрушить нас з місця. І не зрушив би, якби не оті армади "фердинандів" та "королівських тигрів", несподівано кинутих проти нас.

Навіть на передовій, як відомо, є найпередовіші, ті, що їх висунуто вперед на саме вістря позицій. З-поміж них був і лейтенант Валуйко із своїм взводом. Бути на тому вістрі — то далеко бути. Бо коли удар, то їм першим приймати бій, бо коли тоді "тигри" вдерлися, то найпередовіших отих вони з ходу змели, перемололи, розтягли гусеницями по полю...

Загинув. Так вважалося. А він ось сидить переді мною — голова біла, як у молоці, очі в променях зморщок, у цих очах і досі — відвага молодості. Це таки він. Такий же відкритий погляд. Така ж статурність — груди випнуті, і орден Червоної Зірки якось особливо випукло поблискує у нього на грудях, на чорній сукняній гімнастерці. Сивий, сивий зовсім! Крупне, квітуче колись обличчя давно, видно, втратило юнацьку свою повнощокість — схудло, вилиці різко випирають, з'явилася в рисах його якась нова твердість, міць, мужня карбована різкість.

Валуйко каже, що він тут проїздом, їде от сюди (добуває з кишені запацьорену карту й показує на ній — куди), має на тамтешнім заводі одержувати, вірніш, вибивати

якусь дорожню техніку.

— Я ж тепер дороги буду, уяви собі. Маю справи з щебенем, піском, гудроном, з різною дорожною технікою і бюрократами... Коли відвалявся вісім місяців по госпіталях і постало питання: куди? — дай, думаю, піду в дорожньо-будівельний технікум, дороги будуватиму: вони ж у нас ще дуже погані. І відтоді буду. На Кавказі будував, на Саратов тягнув, а зараз між районами буду. Бо ми ж варвари, розумієш? Бачив, що восени робиться в районах, коли зайдуть дощі, а буряк треба вивозити?.. Яку техніку рвемо, які машини губимо! Стільки за один сезон техніки гробимо дорогоцінної, що на ті кошти можна б уже не гудронові — золоті дороги побудувати!

Почувається, як кипить у ньому пристрасть, кипить оте наболіле, і як він стримує себе, щоб не розійтись аж занадто.

Він закурює.

— Життя як? А життя як життя: то недовиконуєш, то перевиконуєш, сьогодні виносять догану, завтра дають премію, а там знову загризешся з начальством — знаєш же, як це в нас... Та, мабуть, і у вас так само? Одному не те сказав, другому не догодив, того на зборах покритикував, бо ж не личить нашому братові очі на брехню заплющувати, де б вона не була, правди від тебе ждуть — ти ж гвардієць!.. Ну а потім чуєш: важко з ним, характер у нього псується...

Міцний басовитий голос фронтовика стає неспокійним, Валуйко й не помічає, як знову кидається в ту рідну свою стихію із гудроном, нарядами, бюрократами, в той клопітний світ, де він живе, воює, де треба "давати комусь прикурити", когось виводити на чисту воду, роздраконювати на зборах, бо хіба ж це нормально, що мусиш кидати все і їхати на завод вибивати техніку — знає, що й там доведеться з кимось братись за петельки...

Ні, це таки Максютя, я впізнаю його волю, впертість, темперамент, і все ж — хоч я його уважно слухаю — мене не покидає почуття неймовірності його появи тут, його повернення звідти, з небуття. Адже він зник був для нас остаточно, безповоротно, героєм поліг на полі бою, відійшов у минувшину, і полк саме так згадував його — як одну з невіджалованих, хоча й неминучих на війні втрат. Нове ж поповнення, те й зовсім безболісно слухало згадки про нього та про його взвод — полеглий у димах плацдарму, полеглий загадково, майже легендарно.

І оце він звідти. Звідти, де весніло, а потім враз заскреготів залізом увесь наш плацдарм і враз перетворився в пекло, де мокра, щойно розмерзла земля мішалася з кров'ю, з розбризканим людським мозком, і вирував той залізний ураган без найменших пауз, і не сонце життя, а сонце смерті латунно, ненависно блищало нам крізь серпанок хмар.

— Але як же все-таки ти воскрес?

Він нахмурюється. Темне, землисте обличчя його ще дужче темніє.

— Воскрес я, брате, один. А взвод? Взвод же весь поліг, — очі його блиснули спідлоба сірим недобрим блиском. — Ви так і не знаєте правди всієї. Полягли. А як? Вінок героїв на них, та й по всьому... А я ось двадцять років живу і двадцять років

мучуся цим: так наче я їх навмисне погубив. Ти ж знав моїх гвардійців — що за люди були! Чаплієнка пригадуєш? Перед тим його тільки в партію прийняли. Веселий, співучий, страху не видав... А Багрій? Це ж орел! А Божедар, що все дітьми хвалився... А Юров? Ну, отой зовсім молоденький. Вася Юров, телефоніст... Той, що все сміявся та казав: "Нічого не боюсь! Війна для мене — як маскарад!.." Я їздив після війни в його краї, з батьками бачився, і наречену його показували мені — вже літня жінка, має свою сім'ю... А я досі ніяк не можу забути той його погляд, коли танк на нього наїжджав — погляд-благан-ня, погляд-крик, юний, майже дитячий погляд, яким він зі мною прощавсь... Всюди ношу його в собі і знаю — носитиму до кінця днів моїх...— Валуйко схвилюваний, очі його вологішають, він ще запалює цигарку.— В тім-то й річ, що пережиті драми — вони не вмирають, вони — в людині. Буває, що приглухне, а тоді знов вибухне, опалить, опече, і ти вже місця не знаходиш, несамовитієш від того, що було...

Те, що було! Для нього воно, здається, справді ніколи не вмирає, знову й знову в ньому відроджується, оживає, як цей безрезневий каламут.

— Розумієш, наче всі їхні душі в мою переселились і оце ганяють мене по світлу, бунтуються, не дають заспокоїтись.— Гримаса болю пробігає по суворому Ва-луйковому обличчю.— Ми ж могли не загинути в тому бою — ось що терзає найбільше. Смерть наша там була непотрібна, в цьому я переконаний. І уяви моє становище перед взводом в тій, передсмертній уже ситуації: я їм командир, старший над ними, їхнє життя в моїх руках, і все ж я мушу губити їх і себе — губити безглуздо. Трагедія вся в цьому, що безглуздо! Досить було одного слова, одного розумного розпорядження, і взвод був би врятований без будь-якої шкоди для справи... І той, хто це слово міг сказати, був з нами якраз, стояв поруч зі мною...

— Хто ж це?

— Ну, хай уже я міг не зорієнтуватись,— мовби не розчувши запитання, в замисленні вів далі Валуйко,— молодий був, гарячий, сам на рожен ліз, бо, крім усього, ще й хвастонуту любив, та й орденів кортіло — не стану брехати... Але ж він, він! У батьки не одному б із нас годився: і не дурень же, бачив, як ситуація складається... У відкритому ж полі ми, нічим не захищені, в нас і окопів путніх ще не було. А за кількасот метрів, за спиною в нас — траншеї повного профілю. Хіба під захистом тих траншей ми гірше билися б з танками? Капітан Хлюпань, трясогуз старий,— на ньому, на ньому весь гріх.

Он воно що! Капітан Хлюпань, отой скрипучий, лайливий сусід наш... Мав ніби ж репутацію бездоганного служачи... Ні, це щось не схоже на нього. Бували в нього з Валуйком сутички, це вірно, але щоб аж так...

— Наче ж він непоганий командир був.

— Я теж так думав до того нашого смертного дня. Вмиратиму, не забуду ранок отой. Сонце в тумані. Ми щойно поснідали, стоїмо гуртом на вогневій, і Хлюпань з нами — він тієї ночі в нас ночував... Ворог не стріляє, ми теж, веселі стоїмо, диво наше солдатське розглядаємо: на землі, під крижинкою тоненькою — весна зелене! Водичка

під тією крижинкою, і в ній так яро, іскристо зеленіє травка якась... І в цей час чуємо далекий гуркіт. "Що це?" — глянув на мене капітан Хлюпань, і я бачу, як він зблід. І одразу ж ми почули, як і за пагорбом, і в балках, в одній, другій — всюди в тумані танки гуркочуть. На фланзі метушня, піхота з бойової охорони уже перескакує до головних траншей. Я не мав сумніву, що капітан Хлюпань дасть і нам наказ відійти, бо кому ж це було потрібно, щоб ми з своїми мінометними трубами залишалися тут — адже в нас і протитанкових гранат було всього лише кілька штук. Міни, але ж міна "тигра" не бере, це він знав, гад старий. Гуркіт танків посилювався, вже били по них наші артилеристи, треба було щось вирішувати, і капітан Хлюпань заметушився, скрипучим своїм голосом гукнув ординарця,— бачу, зараз чкурнуть.

— А взвод? — питаю.

— Вам із взводом — лишатися тут!

— Але ж піхота... гляньте!

— Мовчать! Без паніки! Ні кроку назад... І наказав мерщій знімати зв'язок.

— Я був просто ошелешений,— помовчавши, вів далі Валуйко.— Бо якщо перед цим ще можна було думати, що він не розібрався, не встиг як слід оцінити становище, то тепер, коли він наказав забирати зв'язок, усім нам ясно стало, що він просто нас кидає, жертвує нами, свідомо нас прирікає на смерть.

— Нащо ж зв'язок забираєте???

То лунає чийсь крик з вогневої. А він ніби не чує. Ще лютіше квапить ординарця і, нагнувшись, сам шарпнув, зриваючи, нитку польового телефону. "Товаришу командир! — як виріс перед ним, виструнчився наш Юров, наш прекрасний Юров-телефоніст.— Дозвольте й мені zostатися тут, із взводом".

І той старий черств'як, душогуб наш, глянув на Юро-ва холодними своїми очима, скривився й, відвертаючись, махнув рукою, пропащо якимось махнув: зоставайся, мовляв, якщо життя набридло... Котушки звелів ординарцеві взяти, а коробку польового телефону сам вхопив — так з апаратом і потрюхикав, потрусив своїм задом у тил... А я стояв такий злий, що хоч би і вбило. Добре, думаю, я таки виконаю наказ, але знай, що ти вчинив з нами підло, підло!

Ми деякий час мовчимо. Чути, як гуркоче кватиркою вітер весняний.

— Неясно, для чого все це було йому потрібно?

, — Як для чого? А доповісти хазяїнові про такий подвиг! Піхота відійшла, піхота драпонула, а мої, бач, трималися до останнього, погинули всі, вирішили краще вмерти, а не відійти. Відзначте їхній подвиг, та відзначте ж заодно й мене, бо це ж мої, це я їх так вигартував. Ще, скнарюка, й телефонний апарат прихопив, тож, думав, побачить командир полку, похвалить: "Оце командир... голки на полі бою не кине". А що кинув нас напризволяще, на убій кинув — то хто про те знатиме? Не думав же, що правда колись впливе... Звісно, ми билися до останнього. Коли протитанкових не стало, із звичайними гранатами, з мінами в руках кидались мої хлопці на танки! Шмаття летіло з їхніх десантів, бо і наша артилерія, й міномети полкові били по них з прямої наводки, та й ми не безславно вмирали: танки йшли на нас геть забризкані поганою

фашистською кров'ю... Ну, а потім...

І Валуйко буденно розповідає, як накрило його снарядом, як падав, і в ту секунду навіть сонце було йому як снаряд, що вибухнув серед неба й застиг. Осколків понаганяло — і в плечах, і в легенях сидять.

— Був уже там, в антисвіті, аж уночі опритомнів,— тіло, видно, на сирій землі відійшло, натягло весняної сили. А вдосвіта, вже при наступі, сусідній полк мене підібрав...

Стара географічна карта, добута Валуйком з кишені, знову з'являється на столі.

— Ось тут він живе, наш колишній Хлюпань, в оцьому містечку на Поліссі. На півторає кілометрів гак зроблю, а таки заверну до нього, доберусь, потривожу його у ведмежому його лігвищі...

— Він знайде, чим виправдатись.

— Знаю, формально до нього не підкопаєшся. Але я хочу глянути йому в вічі. Побачити хочу, якою стає людина після такого, і чи зрушилось хоч що-небудь у

бездушній його душі? Чи мохом обріс та так і живе? Ніні, шановний, ми з тобою поговоримо... Все тобі скажу, все викладу. Що саме скажу? А те, що людиною треба бути. Завжди. За будь-яких обставин.

Я уявляю собі їхню зустріч, їхню розмову, коли з Валуйком увесь взвод його буде, взвод молодих, веселих і відважних хлопців. Ще раз постануть вони перед ним у своїй невмирущості, із своїм чистим сумлінням...

— На орден цей хай гляне, що ним мене посмертно за той бій нагороджено... І про Юрова хай дізнається, як цього юного лицаря танк розчавив на моїх очах. Просто волав до мене поглядом: допоможи, рятуй! А що я міг? Хоч би йому, своєму любимцеві, Хлюпань не дозволив був залишатись, а то ж дозволив, занапастив...

Валуйко важко дихає, аж хрипить легенями, де ходять осколки. Знаю, ніщо його не зупинить, він доб'ється свого, тисячоверстий гак зробить, а прийде до того на поріг — людина з воскреслих, людина-розплата.

— Двадцять років клав я дороги, і ось одна з них таки приводить до нього. Ні, провідаю неодмінно. Повинен знати він, як хлопців на моїх очах перемелювало, як кров та нутрощі бризкали з тих, що ще годину тому жартували, сміялись... Ще танки нас не розтоптали, а він уже душі наші потоптав своєю підступністю й неправотою. Ти мене в багнюку затовк, а Батьківщина мене й звідти видобула, з того багна, з того кривавого місива війни підняла!

Валуйко різко підводиться, поправляє гімнастерку тим, ще гвардійським рухом.

За якусь годину він уже прямує до вокзалу. Ми прощаємось на вулиці. Сивина з-під його кашкета снігом сріблиться, біліє далеко, ніхто з зустрічних і не подумає, яким буйночубим, золотисто-русявим був цей гвардієць, що й сьогодні мовби несе в собі неборимий дух свого легендарного взводу... Відкрите мужнє обличчя, тверда хода. Такий він є. Таким віддаляється в своєму цупкому дорожницькому плащі з нарядями в кишенях, із запацьореною картою, де видавлено олівцем лінії збудованих і ще не збудованих доріг. Віддаляючись, Валуйко ще раз обертається, і ще раз зближує мені

його прощальна усмішка, повна почуття, повна тепла, і згадок, і смутку...